

Jean Baudrillard

I skuggan av millenniet, eller Det ovissa år 2000

Den perfekta symbolen för detta sekel-skifte är (eller var) den digitala klockan vid Beaubourg¹, som visar antalet miljoner sekunder som återstår att nedräkna. Den illustrerar hela vår samtids omkastning av förhållandet till tiden. Den räknar (nämligen) inte genom addition, från och med en startpunkt med en progressiv dimension, utan genom subtraktion från och med slutet: 5-4-3-2-1-0, lite grand som en tidsinställd bomb. Och detta slut är inte längre en historiens symboliska ändpunkt, utan en mar-

kering av en potentiell utmattning, en nedräkning. Vi befinner oss inte längre i den framåtblickande visionen av en värld av framsteg och produktion. Den slutliga illusionen om historien finns inte längre, eftersom den redan har registrerats där, i den digitala räkningen (just som den slutliga illusionen om mänskligheten slutar existera i det ögonblick då den registreras i genomt²). När man räknar sekunderna som skiljer en från slutet, då är allt redan över, slutet är redan passerat.

---

1. Baudrillard avser *Centre National d'Art et de Culture Georges-Pompidou*, Paris kulturhus. Övers anm.

2. Ett *genom* är summan av det genetiska materialet i en cell, individ eller art. Övers anm.

Denna digitala klocka vid Beaubourg har för övrigt mött ett intressant öde. Den monterades ned för ett halvår sedan och stängdes in i ett förråd, där den fortsätter att fungera in i det sista men där den är dold för allas åsyn. Som om myndigheterna hade fruktat något hos denna visualisering av slutet, av denna levandegjorda nedräkning (tavlan på Eiffeltornet, som ersatte klockan vid Beaubourg men som bara räknar ned dagarna, är betydligt mindre dramatisk). Kanske av rädsla att den skulle väcka något slags eskatologisk millenniepanik?

Ingen vet. Kanske passar inte heller den reala tiden i vilken vi lever in i den kronologiska tideräkningen längre? I vilket fall har man skuffat undan den, och det förefaller faktiskt ändå vara ett sätt att trolla bort år 2000, ett försök att ta det ur cirkulation och därmed avstyra dess effekt. Åtminstone vid Beaubourg kommer inte år 2000 att äga rum.

Vi håller alla andan i väntan på år 2000. Vilka avgörande vändpunkter som än har passerat – Internet, globaliseringen, EU, den gemensamma valutatan, kloningarna och skandalerna – är den enda händelsen att vänta vid detta sekelskifte just sekelskiftet. Den enda händelsen som förmår att hålla de andra på halster, den enda som mäktar alstra oförutsebara effekter. Egentligen är det en ödesmättad icke-händelse, sprungen ur siffrornas magi. Denna magiska inväntan som inte längre handlar om uppriktandet av ett Gudsrike, som vid år 1000, men likafullt är ett millennieskif-

te, ett skifte hitom eller bortom historien.

Vi befinner oss redan i det förväntade tomrummet av år 2000, eller i den kägla av skugga som det kastar, som om det rörde sig om en annalkande asteroid. Precis som minsta val i praktiken fryser den politiska aktiviteten ett år i förväg, skapar millenniets skugga en sorts tomrum i vilket seklet störtar ned. Man reviderar alla dess anspråk dithän att till och med dess historiska avtryck raderas. Man rotar i arkiven, man gör upp räkningen, man hugfäster (inklusive år 2000 i förskott, för att få det till att händelsen egentligen redan ägt rum), man rentvår och reviderar för att desperat söka åstadkomma ett politiskt korrekt bokslut över seklet som varit. Allt detta liknar i stort sett en historisk utrensning. Vi sätter oss till doms över det tjugonde århundradet. Detta är något nytt. Varken under 1800-talet eller under något annat sekel har man hållit rättgång om sin egen tid. De skapade sin historia, vi fördömer vår.

På sätt och vis tror vi inte på år 2000. Då vi hör om projekt, program och prognoser för 2005, 2010, 2020, så tror vi inte riktigt på dem. De beskriver inte framtidens ordning, utan inbillningar. Det är en annan värld, och det symboliska avbrottet i tiden motsvaras av ett symboliskt avbrott i våra sinnen. Allt som vi föreställer oss är att kunna göra oss av med den historia som tynger oss och kunna återgå till noll. Då vi drömer handlar det alltid om någon händelse som kommer någon annanstans

ifrån. Denna fantasi, denna hemliga åkallan av millenniet, kan valta stora lass. Man känner på sig att något är nära förestående, som inte tillhör politikens, historiens eller marknadens ordning, utan handlar om ren tid, tidens rena siffermässighet och dess symboliska förfallodag. Även i sin förutsebarhet är händelsen oförutsebar; den är en potentiell olyckshändelse (och är redan en reell katastrof för programmen i miljoner datorer runt om i världen). Vi befinner oss i kölvattnet av en händelse som inte bara suger upp framtiden, utan redan nu tömmer aktuella händelser på betydelse och skapar retrospektiva svallvågor vid sidan av minnet och historien.

Bakom år 2000 avtecknar sig slutets mest generella problem, i livet efter slutet, eller tvärtom i den återverkan som orsakas av slutets förestående. Befinner vi oss vid historiens slut eller bortom eller alltjämt i en ändlös historia?

Hur skall man kunna hoppa över millenniets skugga? Hur skall man kunna hoppa över sin skugga (särskilt när man inte längre har någon: såsom hjälten Peter Schlemihl³ har vi sålt den till djävulen)? Hur skall man kunna överskrida seklet när vi alla sitter fast i ett ändlöst sorgearbete över alla de avgörande vändpunkter, ideologier och övergrepp som kännetecknat det, när inga av de problem som historien berett oss har blivit lösta? Ångern, fördöman-

det och hugfästandet ger intrycket att vi försöker spela upp filmen på nytt, fast baklänges, att vi försöker repetera alla händelserna genom ett minnets filter. Inte för att ge dem en mening som de förlorat längs vägen, utan för att rentvå dem. Rentvagningen är den allra viktigaste sysselsättningen vid detta sekelskifte – rentvagnig av en smutsig historia, av smutsiga pengar, av korrumpierade samveten, av en förorenad planet. Rentvagningen gäller både renandet av kroppen – hygienen – och renandet av befolkningarna – etniskt och rasmässigt. Vi fördjupar oss i en bakåtblickande historia, i nostalgi över en historia som reviderats och korrigerats, och i denna retrospektiva besatthet förlorar vi fantasin om framtiden. Det är därför som jag redan för några år sedan lade fram tanken att år 2000 inte skulle komma att äga rum. Helt enkelt därför att det här seklets historia redan har tagit slut och att vi håller på att för evigt återuppleva den. Således kommer vi aldrig, i metaforiska termer, att någonsin övergå till framtiden. Vår millennieskiftesanda saknar morgondag. Motsvarigheten vid år 1000, trots all den fasa som präglade denna tid, förebådade Kristi återkomst och bestigande av tronen i ett Gudsrike. Vår egen förfallodag är obskyr och osäker. Av millennieskiftets inväntan, återstår enkom att räkna ned.

[En parentetisk anmärkning om

3. Huvudgestalt i 1814 års berättelse *Peter Schlemihls wundersamme Geschichte* (*Peter Schlemihls sällsamma historia*) av Adelbert von Chamisso. Övers anm.

prognoser och deras misslyckande. Jag hade redan deklarerat att »Gulfkriget har aldrig ägt rum«. I motsats till traditionella profeter, som alltid meddelar att någonting skall hända, ger jag inverterade profetior, som kungör att någonting inte har hänt. I båda fallen, blir profetiorna dementerade: det som profeterna tillkännager händer aldrig, och det som jag påstår aldrig har hänt visar sig alltid ha hänt – Gulfkriget hände faktiskt, och år 2000 har alla möjligheter att faktiskt komma att inträffa även det. Men profetian är inte avsedd att säga det verkliga mer än ett löfte är avsett att uppfyllas. Den är istället avsedd att fastställa slutet, det som följer efter slutet, samt att sätta igång slutets invasion av hur saker och ting utvecklas.]

Under nedräkningens gång är den tid som återstår redan tillryggalagd. Vi genomlever tiden och historien i ett sorts föråldringens komatillstånd, som återspeglas i en kris utan ände. Det är inte längre framtiden som ligger framför oss, utan omöjligheten att avsluta den, samtidigt som det är omöjligt att se bortom den. Ty förutsägelsen, som kan beskrivas som framtidens minne, utraderas i exakt proportion till minnet av det förgångna. Då allt blir synligt, är inget längre förutsebart.

Vad finns bortom slutet? Bortom slutet breder den virtuella verkligheten ut sig, horisonten av en programmerad verklighet i vilken alla våra funktioner, minnen, känslor, liksom även sexualiteten och arbetet, blir alltmer lönlösa. Bortom slutet blir, i transpolitikens,

transestetikens och transsexualitetens era, så alla våra åtrådda maskiner till små effektfulla maskiner och sedan till ensamstående maskiner à la Duchamp, som uttömmar sina möjligheter i tomheten. Nedräkningen är världens automatiska kod för dess försvinnande. Vad finns att göra då allt redan räknats ut, uppdelats och liksom förverkligats på förhand? Vårt problem är inte längre: vad finns att göra åt verkliga händelser, verkligt våld? Utan: vad finns att göra åt händelser som inte inträffar, som inte längre har tid att inträffa? Vad finns att göra efter orgien, historiens orgie, befrielsens orgie, modernitetens orgie? Vad finns då att göra då den inte ens ägt rum? När allt kommer omkring, frågar man sig för övrigt om själva moderniteten någonsin har ägt rum, om det någonsin skett något verkligt framsteg, någon definitiv frigörelse. Modernitetens och framstegens linjära spänningar har brutits, tidens tråd har trasslats till och den sista stora »historiska« händelsen, Berlinmurens fall, har snarast inneburit ofantlig ånger över historien. Snarare än att peka mot nya perspektiv, spricker denna händelse sönder i spridda fragment som återaktiverar händelser och konflikter som man trodde var för alltid förgångna.

Bortom denna Tidens Mur, detta asymptotiska slut, finns blott flyktlinjer åt alla håll. Just sådan är globaliseringsprocessen, där alla funktioner maximeras ut i tomheten, utvidgar sig i planetär skala i en virtuell rymd som blir allt mer spekulativ. Sådana är de extrema fe-

nomenen, de som på något sätt fortgår bortom sitt slut (bokstavligt talat, *ex-terminis*). Vi har inte längre tillväxt utan utväxt, inte längre rörelse utan stegring i styrka, inte längre förändring utan genomfart, enligt en paradoxal logik som sätter stopp för en idé genom dess måttlöshet och själva förverkligande. Det är så som själva historien får sitt slut, utradas av händelsens ögonblicklighet i informationen. Modernitetens, den tekniska utvecklingens och alla de fordom linjära strukturernas acceleration framtvingar en sorts turbulens, en hoprullning och slingrande återföring, som gör att inget är irreversibelt. Det är måhända detta millennieskiftes stora upptäckt, att den historiska rymden har just en sådan krökning, för att använda sig av fysikens och kosmologins bildspråk. Som en omlopps bana som återkommer via alla sina faser, en efter en. Det är en gammal fantasi att kunna vända bakåt, till vilket pris som helst – ett tema i ett oräkneligt antal science fiction-historier. Att kunna dyka ned i det förflutna för att förändra händelsernas gång; det var storyn i *De tolv apornas armé*. Att genskjuta händelsen för att se vad som skulle ha hänt utan den. Att stänga av tiden för att se vad som skulle hända utan den. Att återuppfinna världen som den såg ut före människans uppkomst för att se vad som skulle ha hänt utan oss. Eller gå bortom människosläktet för att få en försmak av vad som kommer att ske då vi väl försvunnit. Att återuppfinna ursprunget, men genom en slags slutgiltig simulation. Allt eftersom framtiden

undslipper oss, har jakten på ursprunget, efter vår ursprungliga skådeplats i egenskap av individer såväl som art, blivit vår främsta besatthet. Plötsligt försöker man samla bevisen, bevisen för tiden och för evolutionen: de materiella spåren efter allt det som föregått oss. Inte för att återuppleva och återuppliva dem, utan för att finna vittnesmål om att det fanns tid – innan vi blev fråntagna den – och att det fanns rymd – innan den raderades ut av hastigheten. Kort sagt: att samla ihop bevisen för dessa transcendentala gåvor, rymden och tiden, som vi trodde var vårt släktes okränkbara kapital. Men det är människosläktet självt som lyckats idag, genom att oemotståndligen öka sin makt, att uppfinna åt sig en fullständig ögonblicklighet – den reala tiden – som avskaffar uppfattningen av tid och rum. Förlusten av dessa transcendentala gåvor, och med dem möjligheten att inrätta världen i samklang med våra sinnen, är oskattbar.

Den omvända rekapituleringen är motsatsen till ett levande minne. Hugfästanden, återupprättelser, kulturell museifiering, inventering av minnesvärda platser, förhärlikande av fädernearvet. Allt skall återupplevas och låtas återupplevas. Denna »terapeutiska« hängivelse motsvarar ett icke-utrymme i minnet (motsvarande händelsens icke-utrymme i informationsrymden). På så sätt transfereras själva det förgångna i den reala tiden, genom att dess normala process kortsluts. Händelserna införlivas sålunda direkt med fädernearvet,

istället för att först hända och blott där-
 efter hamna i historien och i minnet. På
 ett annat plan hamnar konstverken di-
 rekt på museum, istället för att först ha
 existerat som de är, som skapelser. Istäl-
 let för att födas och dö, föds de med ens
 som virtuella fossiler. Allt det som vi har
 tagit för dött, tillryggalagt, begravt av
 det universella framåtskridandets ound-
 viktiga gång, allt detta förefaller tvärt-
 om vara på god väg att återvända. Det
 är lite som i den sista scenen i *Jurassic
 Park*, där de moderna dinosaurierna,
 klonade med hjälp av DNA-molekyler,
 invaderar just det museum i vilket deras
 förfäders fossiler förvaras. Där ställer de
 till med ett blodbad, för att sedan själva
 förgöras. Något liknande är vår situa-
 tion idag, som människoslakte: vi är
 fastskilade mellan våra kloner och våra
 fossiler.

Detta millennieskifte är något av
 historiens saldobesked. Moderniteten
 är förbi, orgien är förbi, festen är över –
 allt måste bort. Förr i tiden föregick re-
 alisationerna festerna, idag varar de året
 om och själva festen är en realisation. Vi
 måste göra slut på lagren, göra slut på
 tidskapitalet, göra slut på livskapitalet.
 Nedräkningen finns överallt: i ekologin
 föreskrivs förfallodagen av planetens re-
 surser, i och med aids föreskrivs förfal-
 lodagen av döden. Det är allt detta som
 svävar i skuggan av år 2000. Men, än en
 gång, kommer det manne inte att in-
 träffa? Eller kanske har vi den här gång-
 en rätt till en allmän amnesti?

Det finns ingen bättre liknelse för
 nedräkningen än Arthur Clarkes novell

om *Guds nio miljarder namn*. En för-
 samling tibetanska munkar har den se-
 dan urminnes tider ålagda uppgiften att
 yttra och skriva ned Guds alla namn, nio
 miljarder till antalet. Då uppgiften full-
 gjorts skall jordens undergång följa, en-
 ligt profetian. Men munkarna är uttröt-
 tade och för att skynda på arbetet till-
 kallar de tekniker från IBM. Teknikerna
 anländer och avslutar med hjälp av sina
 datorer arbetet på en månad. Det är
 som om världshistorien fullbordas på ett
 ögonblick genom denna virtuella ope-
 ration. Olyckligtvis innebär det också
 att världen i realtid upphör, ty löftet om
 världens ände infrias då den uttömmän-
 de bokföringen av Guds alla namn har
 avslutats. Teknikerna, som knappast
 trodde på profetian, ser under sin ned-
 stigning i dalen hur stjärnorna slocknar
 på himlavalvet, en efter en.

En god liknelse för vår nutida situa-
 tion: vi har tillkallat IBMs tekniker och
 de har utlöst världens automatiska un-
 dergång. Vi är redan nu, genom för-
 medling av digital teknik, informatik
 och virtualitet, bortom verkligheten.
 Saker och ting är redan idag bortom sitt
 egentliga slut och de faller ned i det
 ändlösa (den ändlösa historien, den
 ändlösa politiken, den ändlösa krisen).

Det är fullgörandet av Canettis vi-
 sion, enligt vilken »bortom en viss, pre-
 cis tidpunkt har historien inte längre va-
 rit verklig. Utan att lägga märke till det
 skulle den samlade mänskligheten ha
 lämnat verkligheten. Allt det som hade
 hänt sedan dess skulle inte längre alls
 vara sant, men vi skulle inte kunna läg-

ga märke till det. ... Eftersom vi inte observerat denna tidpunkt blir vi tvungna att uthärda dagens förödelse«.

Och vi uthärdar faktiskt, under förövändning av en teknologi som blir allt mer sofistikerad, den ändlösa nedmonteringen av en värld, en historia som inte längre kan ge upphov till sitt eget slut – just det slut som skulle kunna upphäva den. Allt kan alltså förlängas i oändlighet. Vi har inte längre medlen för att stoppa denna process. De fortskrider hädanefter utan oss, på något sätt bortom verkligheten, i en spekulation utan ände, med exponentiell acceleration. Således ett tillstånd utan vare sig äkta händelser eller verkliga incidenter, utan istället en ändlös återövändning. Således inte alls »historiens slut«, utan tvärtom: omöjligheten att avsluta den. Då vi förlorat historien har vi även förlorat historiens slut. Men slutet är ju allra värdefullast. Slutet, och slutet allena, visar att någonting faktiskt har inträffat. Under det att vi, på informationens höjdpunkt, vid mediernas hjärta, inte längre ens vet om någonting har hänt eller inte.

Men kanske är historiens slut endast en historiens list? Den kanske har tagit slut utan att vi märkte det, som Canetti säger? Har den fått oss att tro på dess slut, medan den redan tagit av i en annan riktning?

Detta slags acceleration hos extrema fenomen, som hör samman med den oändliga återövändningen, framkallar återkommande företeelser. Dessa går inte att känna igen med hjälp av det His-

toriska Förnuftet. Märkliga händelser, som krig, etniska konflikter eller nationalistiska och religiösa uppvaknanden, skulle kunna kvalificera sig som fantomhändelser – *ghost events*. Även om vi tror oss känna igen dem i analogi med det förflutna, har de inte längre samma betydelse. Ty samma incidenter har olika betydelser, beroende på om de händer i historiens stigande eller fallande rörelse, inom ramen för en historia som är i utveckling eller avveckling. Och vi befinner oss i en ofullständig historia, en historia i avveckling. Det är därför som händelserna förefaller oss spöklika.

Vi känner till den analys som Marx gjorde av Napoleon III (Napoleon den lille), som ett groteskt skal av Napoleon I. En parodisk händelse, ett blekt misslyckande i förhållande till originalet, genom vilket historien ser ut att gå framåt, medan den i själva verket håller på att avvecklas. *History reproducing itself becomes farce* – till vilket man skulle kunna foga: *Farce reproducing itself becomes history*. Den innevarande perioden erbjuder många exempel på sådan blekt, urlakad form av modernitetens främsta händelser. I den meningen skulle man kunna kalla det »postmodernt«, i betydelsen av en simulation, en spöklilik räcka händelser som inte längre har någon annan scen än informationens. Det handlar om en sorts deriverade produkter, likt de derivat som man talar om inom börsspekulationen. Händelser i en historia som inte längre förmår förnya sig, i en irreell historia där alla aktörer utför kraftlöst statistarbete. Bosnienkri-

get utgör här ett dramatiskt exempel: det är inte ens en händelse längre utan en symbol för historiens egen kraftlöshet. Man skulle kunna tala om en sorts stas, en »händelsernas strejk«, för att tala med Macedonio Fernandez. Vad betecknar denna metafor? Att historiens arbetskraft hamnat i en situation av teknisk arbetslöshet. Att sorgearbetet börjar. Att informationen avlöser historien och att den sätter igång produktion av händelser precis som kapitalet sätter i gång produktion av arbete. Detta är en paradoxal omkastning av alla de klassiska perspektiven. Men i denna nya konfiguration där det produceras av kapitalet, förlorar arbetet all egentlig signifikans (samt alla möjligheter att störta kapitalets ordning). På samma vis har inte en händelse som producerats av informationen någon egentlig historisk mening. De finns inte längre någon politisk beslutsamhet, ingen lösning eller definition, annan än den mediala. Det är en virtuell händelse (jämför med den nyligen inträffade, virtuella börskraschen). Överallt avskaffar det virtuella, i den mediala hyperrymden och dess mångfaldiga återsken, det som man skulle kunna kalla, om det alltså existerade, historiens verkliga rörelse.

Det är här vi inträder i transhistoriken eller transpolitiken – det vill säga i den sfär där händelserna inte längre verkligen äger rum, inte ens i förhållande till sin produktion och spridning i »realtiden«. Det är alltså nödvändigt att gripa tag i dem, inte längre politiskt utan transpolitiskt, där som de förlorar

sig i informationens tomrum. Informationssfären är som en rymd, där, efter att händelserna tömts på substans, man skapar en artificiell tyngdkraft för att återge dem i omloppsbana i realtiden. Väl där, efter att i historisk bemärkelse ha avvitaliserat händelserna, återprojicerar man dem på informationens transpolitiska scen. Det är lite som i en film: om man betraktar historien som en film (det som den blivit oss till trots, i sin omedelbara återprojektion), blir informationens »sanning« en del av en postsynkronisering, av filmens dubbing eller textning.

Man skulle kunna tala på precis samma sätt om transekonomi, det vill säga den sfär där den klassiska ekonomin förlorar sig i spekulations tomrum, precis som historien förlorar sig i informationens tomrum. Den virtuella och spekulativa ekonomin (perfekt illustrerad av den »virtuella« kraschen nyss), utgör slutet för all ekonomisk politik. *Traders, golden boys* har inte längre något att göra med produktionen, marknaden eller det kapitalistiska mervärdet. Annat står på spel: den realtidsekonomin, den ögonblickliga kapitalcirkulationen, pengarnas omloppsbana som, allt snabbare snurrande runt sig själv, blir en sorts dragningskraft. Genom en okontrollerad kedjereaktion genomkorsas den reala ekonomin, trängs verkligheten igenom bit för bit, litet som den skenande kärnreaktorn tränger igenom planeten del för del i *Kinasyndromet*.

I sin *Till kritiken av den politiska ekonomin* hävdar Marx att »människligheten

[ställer sig] alltid blott sådana uppgifter, som den kan lösa, ty närmare betraktat skall det ständigt visa sig, att själva uppgiften endast uppkommer, där de materiella betingelserna för dess lösande redan är förhanden eller åtminstone befinna sig i processen av sitt vardande.«⁴

Men det finns inget kvar av detta längre, just på grund av att vår värld kastats in i det virtuella vilket kastar om alla de »materiella betingelser« som Marx talar om och alla de historiska villkoren för en dialektisk problemlösning. Det virtuella är på något sätt den slutliga lösningen på historien och på alla verkliga konflikter. Mänskligheten (låt oss säga: de som tänker åt den) formulerar alltså inte problemen förrän de i verkligheten antingen redan är föråldrade, eller har förflyttats av systemet och absorberats. Men var det inte på så sätt redan på Marx egen tid? Uppkomsten av klass- och klasskampsbegreppet, framväxten av en historisk medvetenhet; uppträder inte även detta just i det ögonblick då de successivt upphör att vara våldsamma och oförsonliga? Detsamma gäller då Foucault analyserar makten: det sker då det inte längre finns någon egentligt politisk definition, och då den redan på sätt och vis är en försvunnen företeelse. Etnologin forskar i primitiva samhällen först när de är på väg att försvinna, och

själva analysen är en del av försvinnande processen.

Den kritiska medvetenheten och måhända tänkandet i allmänhet kommer, såsom Kafkas Messias, alltid efteråt. Med en dags fördröjning eller i skymningstimmen, som Hegels ugglas. Medvetenheten är blott en retrospektiv profetia, eller en platonisk skugga på händelsens vägg i historiens grotta. När man talar om tiden, sade Apollinaire, har den redan försvunnit. Men historien ger ingen andra chans, det gör bara analysen.

Finns det utrymme för ett annat tänkande – ett paradoxalt tänkande som, rakt motsatt vad Marx sade, enbart formulerar olösliga problem, definitivt olösliga? Problem för vilka de materiella villkoren för en lösning inte finns, och utan tvekan aldrig kommer att finnas? Vem vill tvärtom omproblematisera alla de lösningar som redan upptäckts, för att bidra till att uppehålla världen i gåtfull spänning? Ingen vet. Är inte risken med ett sådant tänkande att det faller offer för sin egen profetia, precis som historien har fångats i sin egen fälla?

*Översättning från franskan
av Martin Åström.*

*Översättningen granskad
av Gunnar Sandin*

4. Karl Marx, Förordet till *Till kritiken av den politiska ekonomin* (1970, ursprungligen 1859), s 10.